

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL

VOLUME 1, ISSUE 1, 2021

ISSN 2181-1490

Doi Journal 10.26739/2181-1490

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Tadqiqot.uz

TOSHKENT-2021

**ALISHER NAVOIYNING 580 YILLIK
YUBILEYIGA BAG'ISHLANADI****ПОСВЯЩАЕТСЯ 580 ЛЕТНОМУ
ЮБИЛЕЮ АЛИШЕРА НАВОИ****DEDICATED TO THE 580th ANNIVERSARY
OF THE BIRTH OF ALISHER NAVOI**

Buyuk shoir va mutafakkir, atoqli davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, ona tilimizning beqiyos so'z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o'rin egalladi.

***O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

Бесценное творческое и научное наследие великого поэта и мыслителя, известного государственного и общественного деятеля Алишера Навои играет важную роль в истории не только отечественной, но и мировой литературы, развитии национальной культуры и литературно-эстетического мышления. В своих лирических и прозаических произведениях великий поэт, воспевая высокие общечеловеческие идеи, демонстрировал богатый лексический запас и выразительные средства родного языка, благодаря чему занял достойное место в сердцах миллионов читателей по всему миру.

***Президент Республики Узбекистан
Шавкат Миромонович Мирзиёев***

The invaluable creative and scientific heritage of the great poet and thinker, famous statesman and public figure Alisher Navoi has a special place not only in the history of our people, but also in the history of world literature, the development of our national culture and literary and aesthetic thinking. The great poet, in his poetic and prose works, with his whole charm and grace, has taken a worthy place in the hearts of millions of readers around the world, expressing the high universal ideas, the incomparable richness of words and the infinite possibilities of expression of our native language.

***President of the Republic of Uzbekistan
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

Bosh muharrir:

Mirzayev Ibodulla*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*

Bosh muharrir o'rinbosari:

Jabborov Nurboy*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY
XALQARO JURNALI HAY'AT A'ZOLARI:**Muhiddinov Muslihiddin***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sirojiddinov Shuhrat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***O'nal Kaya***f.f.d., professor (Turkiya)***Haqqulov Ibrohim***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dilorom Salohiy***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sodiqov Qosimjon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Mark Tutan***f.f.d., professor (Fransiya)***Binnatova Almaz Ulvi***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***Abduqodirov Abdusalom***f.f.d., professor (Tojikiston)***To'xliyev Boqijon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Shodmonov Nafas***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ramiz Asker***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***Yo'ldoshev Qozoqbov***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Jo'raqulov Uzoq***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Vohid Turk***f.f.d., professor (Turkiya)***Nabiulina Guzal***f.f.d., professor (Tatariston)***Ibrohim Xudoyor***f.f.d., (Eron)***Yusupova Dilnavoz***f.f.d., dotsent (O'zbekiston)***Rahim Ibrohim***f.f.d., professor (Afg'oniston)***Ruzmanova Roxila***f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI ILMIY
MASLAHAT KENGASHI A'ZOLARI:**Xalmuradov Rustam***t.f.d., professor (O'zbekiston)***Normurodov Hasan***O'zbekiston qahramoni (O'zbekiston)***Sirojiddin Sayyid***O'zbekiston xalq shoiri (O'zbekiston)***To'xtasinov Ilhom***p.f.d. (O'zbekiston)***Rixsiyeva Gulchehra***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Toshqulov Abduqodir***i.f.n., (O'zbekiston)***Benedek Peri***f.f.d., professor (Vengriya)***Jurayev Mamatqul***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Olimov Karomatillo***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dadaboyev Hamidulla***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aitpayeva Gulnora***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Grigoryev Mixail***f.f.d., professor (Rossiya)***Shomusarov Shorustam***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dyu Rye Andre***f.f.d., professor (Fransiya)***Pervin Chapan***f.f.d., professor (Turkiya)***Safarov Renat***f.f.d., professor (Tatariston)***Hamroyev Juma***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ibrohimov Elchin***f.f.n., professor (Ozarbayjon)***Jo'rayev Shokirjon***F-m.f.d., professor (O'zbekiston)***Hasanov Shavkat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nurullo Oltoy***f.f.n., (Afg'oniston)***Xalliyeva Gulnoz***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nodira Afoqova***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aftondil Erkinov***f.f.d., professor (O'zbekiston)*

Главный редактор:

Мирзаев Ибадулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

Жабборов Нурбой
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Сирожиддинов Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Унал Кая
д.ф.н., профессор (Турция)

Хаккулов Иброхим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Содилов Косимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Марк Тутан
д.ф.н., профессор (Франция)

Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Абдукодиров Абдусалом
д.ф.н., профессор (Таджикистан)

Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Рамиз Аскер
д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Вохид Турк
д.ф.н., профессор (Турция)

Набиулина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татарстан)

Иброхим Худоёр
д.ф.н., (Иран)

Юсупова Дилнавоз
д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)

Рузманова Рохила
к.ф.н., доцент (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ НАУЧНОГО КОНСУЛЬТАТИВНОГО
СОВЕТА МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Халмуратов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)

Нормуродов Хасан
Герой Узбекистана (Узбекистан)

Сирожиддин Саййид
Народный поэт Узбекистана (Узбекистан)

Тухтаинов Илхам
д.п.н. (Узбекистан)

Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Тошқулов Абдукодир
к.э.н., (Узбекистан)

Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)

Джураев Маматкул
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Айтпаева Гулнора
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Григорьев Михаил
д.ф.н., профессор (Россия)

Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)

Первин Чапан
д.ф.н., профессор (Турция)

Сафаров Ренат
д.ф.н., профессор (Татарстан)

Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Иброхимов Элчин
к.ф.н., профессор (Азербайджан)

Джураев Шокирджон
д.ф.-м. н., профессор (Узбекистан)

Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нурулло Олтой
к.ф.н., (Афганистан)

Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нодида Афокова
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Chief Editor:**Mirzaev Ibodulla***Doc. of philol. sci., professor (Uzbekistan)***Deputy Chief Editor:****Jabborov Nurboy***Doc. of philol. sci., professor (Uzbekistan)***MEMBERS OF EDITORIAL BOARD OF
INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:****Mukhiddinov Muslikhiddin***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Sirojiddinov Shukhrat***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Unay Kaya***Doc. of philol. sci., prof. (Turkey)***Khakkulov Ibrokhim***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Dilorom Salokhiy***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Sodikov Kosimjon***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Mark Tutan***Doc. of philol. sci., prof. (France)***Binnatova Almaz Ulvi***Doc. of philol. sci., prof. (Azerbaijan)***Abdukodirov Abdusalom***Doc. of philol. sci., prof. (Tajikistan)***Tukhliev Bokijon***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Shodmonov Nafas***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Ramiz Asker***Doc. of philol. sci., prof. (Azerbaijan)***Yuldoshev Kozokboy***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Jurakulov Uzok***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Vokhid Turk***Doc. of philol. sci., prof. (Turkey)***Nabiulina Guzal***Doc. of philol. sci., prof. (Tatarstan)***Ibrokhim Khudoyor***Doc. of philol. sci., (Iran)***Yusupova Dilnavoz***Doc. of philol. sci., assoc. prof. (Uzbekistan)***Rakhim Ibrokhim***Doc. of philol. sci., prof. (Afghanistan)***Ruzmanova Rokhila***Cand. of philol. sci., assoc. prof. (Uzbekistan)***MEMBERS OF SCIENTIFIC ADVISORY BOARD
OF INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:****Khalmuradov Rustam***Doc. of technic. sci., prof. (Uzbekistan)***Normurodov Khasan***Hero of Uzbekistan (Uzbekistan)***Sirojiddin Sayyid***People's poet of Uzbekistan (Uzbekistan)***Tukhtasinov Ilkhom***Doc. of pedag. sci. (Uzbekistan)***Rikhsieva Gulchekhra***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Toshkulov Abdukodir***Doc. of econ. sci., (Uzbekistan)***Benedek Peri** *Doc. of philol. sci., prof. (Hungary)***Juraev Mamatkul** *Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Olimov Karomatullo** *Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Dadaboev Khamidulla** *Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Aitpaeva Gulnora** *Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Grigorev Mikhail** *Doc. of philol. sci., prof. (Russia)***Shomusarov Shorustam** *Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Dyu Rye Andre** *Doc. of philol. sci., prof. (France)***Pervin Chapan** *Doc. of philol. sci., prof. (Turkey)***Safarov Renat***Doc. of philol. sci., prof. (Tatarstan)***Khamroev Juma***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Ibrokhimov Elchin***Cand. of philol. sci., prof. (Azerbaijan)***Juraev Shokirjon***Doc. of phys.-math. sci., prof. (Uzbekistan)***Khasanov Shavkat***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Nurullo Oltoy***Cand. of philol. sci., (Afghanistan)***Khallieva Gulnoz***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Nodira Afokova***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Aftondil Erkinov***Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)***Саҳифаловчи:** Абдулазиз Муҳаммадиев**Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz**ООО Tadqiqot город Ташкент,
улицв Амира Темура пр. 1, дом-2.Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uzTadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr. 1, House 2.Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

1.Dadaboyev Hamidulla TORTMOQ LEKSIKASINING ALISHER NAVOIY DAVRI ESKI O‘ZBEK ADABIY TILIDAGI MA’NOVIY QURILISHI	9
--	---

NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI

2.Kholbekov Muhammadjon PERCEPTION AND INTERPRETATION OF CREATIVITY OF ALISHER NAVOI IN FRENCH ORIENTAL STUDIES	17
--	----

HAQIQAT SARI SAFAR

3.Muhiddinov Muslihiddin SO‘Z FAZILATI	29
4.Tanju Seyhan ALÎ ŞİR NEVÂYÎ’DE SÖZ CEVHERİ, YERİ VE SÖZ SÖYLEME SANATI.....	36

MA’RIFAT YOG‘DUSI

5.Ibrohim Haqqul NAVOIY SHE’RIYATIDA TARK TUSHUNCHASI.....	47
--	----

NAVOIY POETIKASI

6.Salohiy Dilorom ALISHER NAVOIY LIRIKASIDA BADIY SAN’ATKORLIK MASALALARI.....	53
7.Abdugodirov Abdusalom NAVOIYNING TOJIK TILIDA TATABBU’ G‘AZAL YARATISH MAHORATI	63

ASLIYAT UMMONIDAN

8.Bertels Y.E NAVOIY VA ATTOR. Rus tilidan I.K.Mirzayev tarjiması.....	67
9.Erkinov Aftondil, Qurbonov Abdumalik ZIGRID KLAYNMIXEL – NAVOIY IJODINING XORIJLIK TADQIQOTCHISI (Z.KLAYNMIXEL MAQOLASIGA SO‘ZBOSHI).....	82

BAHOSIZ BITIKLAR

10.Sodiqov Qosimjon «MUHOKAMATU-L-LUG‘ATAYN» QO‘LYOZMALARINING CHOG‘ISHTIRMA TAHLILI VA ASAR VARIANTLILIGI MASALASI.....	92
11.Yusupova Dilnavoz MUXLISLAR TOMONIDAN TUZILGAN DEVONLAR: TALQIN, TAHLIL VA TAHRIR.....	101

**TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA
O‘ZBEK ADABIYOTI**

12.Jabborov Nurboy
MIRZO ULUG‘BEK DAVRI ADABIYOTI ALISHER NAVOIY TALQINIDA..... 111

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

13.Jo‘raqulov Uzoq
“XAMSA”DA IDEAL TARIXIY OBRAZLAR TALQINI.....121

14.Ataniyazova Muborak
OLIM SHARAFIDDINOV VA NAVOIYSHUNOSLIK ILMI MUAMMOLARI.....137

NAVOIY VA ADABIY TA’SIR MASALALARI

15.Binnatova Olmos Ulviy
ALISHER NAVOIY MEROSINING ILMIY-NAZARIY TADQIQOTLARI
TARIXIDAN.....146

16.Mare Toutant
LA REPONSE DU POÈTE CHAGHATAY NAVĀ’Ī AU POÈTE PERSAN NIZĀMĪ: LE
SULTAN TIMOURIDE, « REFUGE DE LA CHARIA ».....153

17.Amir Nemati Lima’i
A COMPARISON: AMIR ALISHIR NAVA’I THE COUNTERPART OF KHAWAJA
NIZAM AL-MULK TUSI OR KHAWAJA RASHID AL-DIN FADLULLAH
HAMADANI169

18.Xalliyeva Gulnoz, To‘rayeva Bahor
NAVOIYSHUNOS Y.BERTELSNING KOMPARATIVISTIK TADQIQOTLARI
XUSUSIDA.....178

19.Muhitdinova Badia Muslihiddinovna
THE IDEOLOGICAL DIRECTION AND MAIN ARTISTIC IMAGES OF DASTANS
“KHUSRAV AND SHIRIN” AND “FARHOD AND SHIRIN”.....192

20.Ruzmanova Roxila
ALISHER NAVOIY G‘AZALLARI TA’SIRIDA YOZILGAN 33 NAZIRA.....205

МУХЛИСЛАР ТОМОНИДАН ТУЗИЛГАН ДЕВОНЛАР: ТАЛҚИН, ТАҲЛИЛ ВА ТАҲРИР

Юсупова Дилнавоз Раҳмоновна
доцент, филология фанлари доктори
Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
ўзбек тили ва адабиёт университети
E-mail: mumtoza_dil@mail.ru

For citation: Yusupova D.R. DIVANS CREATED BY AMATEWS: INTERPRETATION ANALYSIS AND CORRECTION. Alisher Navoi. 2021, vol. 1, issue 1, (101-110) pp.

 DOI 10.26739/2181-1490-2021-1-11

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Алишер Навоий девонлари билан боғлиқ навоийшуносликдаги таҳлиллар тадқиқ объектига тортилган. Шоирнинг мухлислар томонидан тузилган девонларидаги ғазаллар расмий девонлардаги шеърлар билан қиёсан ўрганилган. Мақолада “Бобурнома”да келтирилган байт билан боғлиқ замонавий навоийшуносликдаги талқинлар, шоир шеърларининг жорий нашрлари, муайян ғазалларининг яратиш тарихи билан боғлиқ таҳлиллар ўрганилар экан, шоир шеърларининг тадрижий тараққиётини ва муайян ғазалнинг “Хазойин ул-маоний”гача бўлган жараёнини бешта босқичда кўриб чиқиш зарурати таъкидланади. Ушбу босқичлар орасида шоирнинг шерозлик ихлосмандлари томонидан тузилган “Оққўюнли мухлислар девони” алоҳида аҳамият касб этиши мисоллар билан далилланади. Мақола муаллифи шоирнинг мухлислар томонидан тузилган девонларидаги ғазалларни синчиклаб ўрганмасдан, унинг фаолиятига доир маълумотларни фан аҳли эътиборига ҳавола қилиш муайян ҳатоликларни келтириб чиқариши мумкин, деган хулосага келади.

Калит сўзлар: девон, кўлёма, ғазал, илк лирика, таҳрир, тадрижий такомил, ижодий лаборатория.

ДИВАНА СОЗДАНИЕ ЛЮБИТЕЛЯМИ ПОЭЗИИ: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ, АНАЛИЗ И РЕДАКТИРОВАНИЕ

Юсупова Дилнавоз Раҳмоновна
доцент, доктор филологических наук
Ташкентский государственный университет
узбекского языка и литературы
E-mail: mumtoza_dil@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье объектом исследования являются анализы исследований в навоивведении, связанных с диванами Алишера Навои. Стихи в диванах, сочиненных поэтом, изучены в сравнении со стихами официальных диванов. В статье рассматриваются анализы бейта (двустихия) из “Бабурнаме”, а также современные издания стихотворений поэта, история создания некоторых газелей. Подчеркивается необходимость рассматривать постепенное развитие стихотворений поэта и процесс создания конкретной газели до «Хазайин ал-ма’ани» в пять этапов. Среди этих этапов значимость созданного ширазскими любителями поэзии «Дивана Ак-коюнидских почитателей» подтверждается несколькими примерами. Автор статьи приходит к выводу, что без внимательного изучения стихотворений в диванах, сочиненных почитателями поэта, доведение до сведения ученых информации о его творчестве может привести к определенным ошибкам.

Ключевые слова: диван, рукопись, газель, ранняя лирика, редактирование, постепенное совершенствование, творческая лаборатория.

DIVANS CREATED BY AMATEWS: INTERPRETATION ANALYSIS AND CORRECTION

Yusupova Dilnavoz Rakhmonovna
associate professor, doctor of philological sciences
Alisher Navoi' Tashkent State University of
Uzbek Language and Literature
E-mail: mumtoza_dil@mail.ru

ANNOTATION

In this article, the object of the study is to analyze the studies of Navoi related to the Divans of Alisher Navoi. The Divan poems composed by the poet admirers have been studied in comparison with those of the official Divans. The article deals with the analyzes of the bait (couplet) from “Baburname”, as well as modern editions of the poet’s poems, the history of the creation of some ghazals. The need to consider the gradual development of the poet’s poems and the process of creating a specific ghazal to “Khazayin al-ma’ani” in five stages is emphasized. Among these strage, the significance of the “Divan of the Aq qoyunli Admirers”, created by lovers of poetry, is confirmed by examples. The author of the article comes to the conclusion that without a careful study of the poems in the Divan, composed by the poet’s admirers, bringing information about his work to the attention of scientists can lead to certain mistakes.

Key words: divan, manuscript, ghazal, first lyrics, editing, gradual improvement, creative laboratory.

Мумтоз адабиётимиз тарихида шеърятини тадрижий такомил асосида ўрганиш мумкин бўлган шоирлар камдан кам топилади. Форс-тожик адабиётининг йирик намояндalари Хусрав Дехлавий ва Абдурахмон Жомийдан кейин девончилик анъанасини янги босқичга кўтарган Алишер Навоий Шарқ мумтоз шеърятини туркий ва форсий тилда тартиб берилган 9 та девони билан бойитди. Навоий девонлари нусхаларининг дунёдаги деярли барча кўлзма фондларида мавжудлиги буюк мутафаккир ижодий меросининг жаҳоншумул ахамиятини кўрсатувчи далиллардандир.

Кейинги йилларда шоир девонлари янги нусхаларининг топилиши ва илмий жамоатчиликка маълум қилиниши навоийшунослик учун муҳим ҳодисалардан бўлди. “Бадойиъ ул-бидоя”нинг фанга маълум тўртта кўлзмаси қаторига яна икки: Техрон ҳамда Истанбул нусхалари қўшилди. Ушбу нусхаларнинг Алишер Навоий ҳаётлик пайтида китобат қилинганлиги, Истанбул нусхасининг бевосита Султонали Машҳадий томонидан Ҳиротда 1484/1485 йилда кўчирилганлиги [Турдиалиев, Эркинов 2018: 57-62] уларни Навоийнинг ўзи кўрган ва ҳатто таҳрир қилганлиги билан боғлиқ эҳтимолларни кучайтирадики, бу шоир ижодий лабораториясини муайян изчилликда ўрганишда алоҳида аҳамиятга эга.

Навоий ижодхонаси ҳақидаги тасаввурларни бойитадиган шундай нусхалардан яна бири шоирнинг шерозлик ихлосмандлари томонидан тартиб берилган ва филология фанлари доктори А.Эркинов томонидан фанга маълум қилинган “Оққўюнли мухлис-лар девони”дир. Девон шоирнинг Оққўюнлилар сулоласи (Озарбайжон ва Ғарбий Эрон ҳудудида 1378–1508-йилларда ҳукмронлик қилган ўғуз турклари) мухлислари томонидан тузилган. 2015 йилда унинг факсимилеси Токиода нашр этилди. А.Эркиновнинг эътироф этишича, девон 1471 йил 25 декабрда Анисий тахаллуси билан шеърлар ёзган шоир ва хаттот Абдурахим ибн Абдурахмон Хоразмий томонидан Оққўюнлилар салтанатининг марказларидан бири бўлган Шероз шаҳрида кўчирилган. Девоннинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, унда Алишер Навоий шеърлари ўғуз лаҳжасига мослаштирилган. Масалан, *тут сўзи дут, бўлгон сўзи ўлан, қуёш сўзи гунаш, тош-дош, бер-вер, йиғлар-ағлар, бор-вор, эмас-эмаз, саргариб-сараруб, йўқ-йўх* тарзида берилган ва ҳоказо [Эркинов 2015: 37]. Бу бевосита Оққўюнлилар салтанатининг асосий аҳолиси бўлган ўғуз турклари лексикаси билан боғлиқ.

Девонда жами 229 та шеър бор: 224 ғазал, 1 мустазод, 3 мухаммас ва 1 таржиъбанд. Бу мажмуадаги 224 ғазалдан 217 таси “Бадойиъ ул-бидоя”га ва фақат биттасигина “Наводир ун-

ниҳоя”га ўтган. Девондаги 85% ғазал “Илк девон”да учрамайди. Бу ҳолат мазкур ғазалларнинг катта қисми 1466 йилдан кейинги 5 йил орасида (1471 йилгача) яратилганлигини кўрсатади. Ушбу девоннинг 1471 йилда тартиб берилганлиги шоир шеърятини энди беш босқичда ўрганиш имкониятини вужудга келтиради [Эркинов 2015: 39]. Бу босқичларни қуйидаги жадвалда кўриш мумкин:

Босқичлар	Навий девонлари	Тартиб бериш муддати
I	“Илк девон”	1465/1466
II	“Оққўюнли мухлислар девони”	1471
III	“Бадойиъ ул-бидоя”	1470 – 1480
IV	“Наводир ун-ниҳоя”	1480 – 1487
V	“Хазойин ул-маоний”	1492 – 1498

Мазкур девондаги ғазалларни шоирнинг бошқа девонларидаги шеърлари билан қиёсан тадқиқ қилиш навоийшуносликдаги айрим хулосаларга ислоҳ киритиш заруратини пайдо қилади.

Навоийнинг хасталик ҳақидаги ғазали вафоти арафасида ёзилганми ёхуд бир байт талқини

“Оққўюнли мухлислар девони”да
*Йўлинда кош мени пора-пора қилгайлар,
 Ки ҳолима ҳами олам назора қилгайлар, –*
 матлаъси билан бошланувчи ғазал бор. Ғазалнинг тўртинчи байтида қуйидаги мисраларни ўқиймиз:

*Бу дард илаки ўлурам, мараз чу зоҳир эмаз,
 Табиблар бу балога не чора қилгайлар?* [Навоий 2015: 23-b]

Бобур ўзининг “Бобурнома” асарида Навоий ҳаётининг сўнгги кунлари ҳақида шундай ёзади: “Султон Ҳусайн Мирзо Астробод черикидин ёнғонда истикболга келди, мирзо била кўрушуб кўпкунча, бир ҳолате бўлди, кўполмади, кўтариб элтдилар. Табиблар асло ташхис қила олмадилар. Тонгласиға-ўқ Тенгри раҳматиға борди. Бир байти ҳасби ҳол воқе бўлубтур:

*Бу дард илаки ўлармен, мараз чу зоҳир эмас,
 Табиблар бу балога не чора қилгойлар?”* [Бобур 1990: 154]

Ғазал дастлаб шоирнинг илк расмий девони “Бадойиъ ул-бидоя”га, кейинроқ “Хазойин ул-маоний” куллийетининг “Бадойиъ ул-васат” девонига киритилган. Мазкур байтнинг “Оққўюнли мухлислар девони”дан ҳам ўрин олганлиги байт мансуб бўлган ғазалнинг ёшлик лирикасига мансуб эканлигини кўрсатади.

Бобурнинг ушбу байтни Навоий ўлими билан боғлиқ ҳолда келтириш сабабларига тўхталиб ўтсак. Навоий ғазалидан алоҳида ажратиб олиб келтирилган мазкур байт мазмун жиҳатидан ҳақиқатда юқоридаги ҳолатга мос келади. Лекин яхлитликда олиб қаралганда, унда жисмоний хасталикдан кўра, ишқ дарди тасвири етакчилик қилаётганлигини кузатиш мумкин. Ғазалдаги қуйидаги байтлар шунга далолат қилади:

*Бу ҳолатимни кўруб бори ишқ асирлари,
 Вафосиз элни севардин канора қилгайлар.*

*Васиятим буки, кўнглумни кўргач-ўқ аҳбоб,
 Тутуб юзини ҳамул лаҳза қора қилгайлар.*

Бизнингча, Бобур учун байтнинг контекстан ажратиб олинган ҳолатдаги мазмуни муҳимроқ бўлган ва шу сабабли уни ҳасби ҳол байт тарзида келтирган. Иккинчидан, Бобур бу байт Навоийнинг ёшлик даври лирикасига мансублигига эътибор қаратмаган бўлиши ҳам мумкин, чунки унинг қўлида шоирнинг дастлабки девонларидан кўра кўпроқ “Хазойин ул-маоний” таркибига кирувчи девонлар ёки терма девонлар бўлиш эҳтимоли юқори эди. А.Эркиновнинг ёзишича, Бобур ҳукмдорлигининг катта қисмини саройда эмас, балки сафар ва жангу жадалларда ўтказгани учун унинг кутубхонаси сайёр тарзда ёки имкон қадар қўлга киритилган қўлёзмалардан иборат бўлган. Бундан ташқари, ўрта аср кишиларининг

аксарияти асосий ахборотларни (хоҳ назм бўлсин, хоҳ фаннинг бошқа тармоғи бўлсин) хотирада сақлашган [Эркинов 2013: 2-3]. Шу маънода Бобур ҳам Навоий ғазалининг юқорида тилга олинган байти хотирасида сақланиб қолгани учун уни контекстдан ташқари ҳолатда қўллаган бўлиши мумкин ва унинг учун байтнинг қайси ғазал ёки девондан олинганлиги муҳим бўлмаган. Ушбу байтнинг “Бобурнома”да ҳасби ҳол байт тарзида келтирилганлиги унинг кейинчалик навоийшуносликда Навоий ҳаётининг сўнгги кунлари билан боғлиқ тарзда талқин қилинишига олиб келди [Раҳимов 1996: 13; Раҳмонов 2012: 18].

“Айёми висол ўлди яна”

1995 йилда Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти томонидан Алишер Навоийнинг янги топилган ғазаллари “Айёми висол ўлди яна” номи билан (нашрга тайёрловчи Ф.Сулаймонова) эълон қилинди. Унда Ҳамид Сулаймонов 1960 йилда нашрга тайёрлаган “Ҳазойин ул-маоний”нинг тўртинчи жилди ва Мукаммал асарлар тўпламининг 20-жилдига илова қилинган ғазаллардан ташқари, яна 30 га яқин ғазалларнинг (бошқа жанрдаги шеърларни ҳам қўшиб ҳисоблаганда, жами 73 шеър) келтирилганлиги Навоий муҳиблари учун муносиб туҳфа бўлди¹. Ф.Сулаймонова китобга ёзилган сўзбошида ушбу ғазалларнинг умумий мазмунидан келиб чиқиб, уларнинг аксарияти “Ҳазойин ул-маоний” тартиб этилиб бўлгандан кейин ёзилган бўлса керак”, деган тахминга келади [Сулаймонова 1995: 4]. Мазкур нашрни “Оққўюнли мухлислар девони” билан қиёслаб ўрганганимизда, ундаги ғазалларнинг 16 таси мухлислар тартиб берган девонда ҳам мавжуд эканлиги маълум бўлди. Қизиғи шундаки, айрим ғазаллар “Бадойиъ ул-бидоя” девонининг Мукаммал асарлар тўпламидаги нашри (1987)да ҳам мавжуд. Ушбу 16 ғазал ҳақида тасаввур ҳосил қилиш учун уларнинг биринчи мисрасини келтирамиз:

Т.р.	“Оққўюнли мухлислар девони”даги мисра	“Айёми висол ўлди” тўпламидаги мисра	“Бадойиъ ул-бидоя” нашрида келиш ўрни
1.	Ул гунашким салтанат буржи уза тобон эрур	Ул куёшким салтанат авжи уза тобон эрур	164-ғазал
2.	Васлидин гар барги гулдур, ҳажридин гар нўғи хор	Васлидин гар барги гулдур, ҳажридин гар нўғи хор	188-ғазал
3.	Не ғам, хумор қилди эса қасди жонимиз	Не ғам, хумор қилди эса қасди жонимиз	236-ғазал
4.	Улки шаккардек лабина тўтийи жондур магас	Улки шаккардек лабиға тўтийи жондур магас	-
5.	Басе дард вердингу даво қилмадинг	Басе дард бердингу, даво қилмадинг	377-ғазал
6.	Дилагим сенинг хузурунг, талабим сенинг жамолинг	Тилагим сенинг хузурунг, талабим сенинг жамолинг	360-ғазал
7.	Гарчи халқа жон бағишлар хусни руҳафзолиғинг	Гарчи элга жон бағишлар хусни руҳафзолиғинг	-
8.	Бу ямон толиъ айирди ёрни мен зордин	Бу ёмон толиъ айирди ёрни мен зордин	-
9.	Бода дут, соқийки, айёми висол ўлди яна	Бода тут, соқийки, айёми висол ўлди яна	635-ғазал
10.	Кўзни лаълинг шавқилан дурбор қилгунгдур яна	Кўзни лаълинг шавқидин дурбор қилгунгдур яна	636-ғазал

1 Ушбу нашрнинг 27-, 35-са ифаларида келтирилган икки азал 33-, 57-са ифаларда яна айта такорланган.

11.	Сипехру меҳр юзингдин нишонадур барча	Сипехру меҳр юзунгдин нишонадур барча	-
12.	Эй, гули сарвий чаманда оразинг шармандаси	Эй, гули сарви чаманда оразинг шармандаси	711-ғазал
13.	Мушки тардур сабзайи хаттинг, юзунг гул хирмани	Мушки тардур сабзайи хаттинг, юзунг гул хирмани	737-ғазал
14.	Фалак жафосидин ул оя бўлмасун дарде,	Фалак жафойидин ул ойға бўлмасун дарде,	-
15.	Кўзум шамъин яна равшан килур бир меҳрсиз моҳе	Кўзум шамъин яна равшан килур бир меҳрсиз моҳе	-
16.	Хушсиз жонким, ёшурмиш жисми ғампарвард ани	Хушсиз жонким, ёшурмиш жисми ғампарвард ани	-

Ушбу муқоясалар мазкур тўпламдаги аксарият ғазалларнинг “Хазойин ул-маоний” тартиб этилиб бўлгандан кейин ёзилганлиги ва уларнинг тўплам нашр этилган йил (1995) учун янги эканлиги билан боғлиқ хулосаларни қайта кўриб чиқишни талаб этади.

Дастлабки девонлардан “Хазойин ул-маоний” гача

“Оққўюнли мухлислар девони”нинг илмий жамоатчиликка маълум қилиниши навоийшуносликдаги яна кўплаб хулосаларнинг ўзгаришига олиб келади. Улардан айримларига мисол келтирамиз. “Ғаройиб ус-сиғар” девонида “Оқибат” радифли ғазал бор. Ғазал қуйидаги байт билан бошланади:

Оҳким, ул ошно бегона бўлди оқибат,

Ҳажридин беҳудлугум афсона бўлди оқибат.

Ушбу ғазал шоирнинг мухлислар томонидан тузилган илк девони ва дастлабки расмий девони “Бадойиъ ул-бидоя”да ҳам учрайди, кейинроқ у “Хазойин ул-маоний”нинг биринчи девонига киритилган. Ғазалнинг “Бадойиъ ул-бидоя” ва “Ғаройиб ус-сиғар” девонларидаги вариантларида айрим ўзгаришлар мавжуд. Хусусан, “Бадойиъ-ул бидоя” да:

Дединг, ўлгилким, Навоий, сени гаҳ-гаҳ тиргузай,

Ҳеч билмонким санга, жоно, на бўлди оқибат.

“Хазойин-ул маоний” да:

Дединг аввалким, Навоий, сени гаҳ-гаҳ тиргузай,

Ҳеч билмонким санга, жоно, на ўлди оқибат, – тарзида келтирилган.

“Бир қарашда айтарли ўзгариш рўй бермагандек. Аммо шу биргина сўзнинг ўзгаришида маъшукнинг характериға хос энг муҳим чизиклардан бири кўзга яққол ташланади. “Дединг ўлгилким” иборасида маъшук феъл-атвориға хос бўлган унутувчанлик, ваъдасиға вафо қилмаслик сингари хусусиятлар очилмай қолган. Бунинг лирик қаҳрамоннинг “Ҳеч билмонким санга, жоно, на бўлди оқибат” мисраси ҳам ойдинлаштириб бера олмайди. “Дединг аввалким” ибораси эса “Ваъда берган эдинг-ку, санга нима бўлди?” мазмунидаги ошиқ таънасининг, барқарор лирик ифода топишиға хизмат қилган [Жўраев 2006: 220]. Дарҳақиқат, таҳлил асосли. Мақтаъда “ўлгилким” сўздан кўра, “аввалким” сўзининг қўлланилиши ёр ва ошиқ муносабатларини очиб беришда кўпроқ аҳамият касб этади. Лекин **“Бадоеъ-ул бидоя”дан “Хазойин-ул маоний”га ўтказилиши жараёнида айрим таҳрирларға қараб шоирнинг нафақат маҳорат борасида юксалишини, балки унинг дунёқарашини, фалсафий нуқтаи назаридаги эволюцияни ҳам кузатиши мумкин** [Жўраев 2006: 221], деган хулоса энди бу ўринда ўзини оқламайди. Чунки ушбу ғазал “Бадойиъ ул-бидоя”дан аввалроқ “Оққўюнли мухлислар девони”да ҳам мавжуд эди ва унда “ўлгилким” эмас, балки “аввалким” сўзи қўлланилганини кўрамиз:

Дединг аввалким, Навоий, сени гаҳ-гаҳ диргузам,

Ҳеч билмонким санга, жоно, на бўлди оқибат?! [Навоий, 2015: 12-б]

Демак, кўринадики, Навоий ғазални “Ғаройиб ус-сиғар”га киритиш пайтида таҳрир қилар экан, мақтағни “Бадойиъ ул-бидоя”даги шаклда эмас, балки ундан аввалроқ тартиб берилган “Оққўюнли мухлислар девони”даги сингари “аввалким” шаклида беришни маъкул кўрган, бошқача айтганда, ғазалнинг аввалги вариантини қайта тиклаган.

Адабиётшунос олим Н.Рамазонов Навоийнинг илк лирикасини “Хазойин ул-маоний” таркибидаги девонлар матни билан солиштирар экан, Навоий томонидан амалга оширилган бундай ўзгаришларни таҳрир эмас, балки “олдинги вариантни қайта тиклаш, яъни “таҳрирни таҳрир” деб атайди [Рамазонов 2006: 20]. Олимнинг фикрича, “таҳрирлар масаласига ёндашганда, шеърларнинг бизгача етиб келган барча вариантлари (“ИД” – “ББ” – “НН” – “ХМ”) яхлит бир бутунликда олиб қаралиши ва кейингина хулоса чиқарилиши шарт” [Рамазонов 2006: 23].

Шоирнинг мухлислар томонидан тартиб берилган яна бир девони илмий жамоатчиликка маълум қилинган экан, энди Н.Рамазонов таклиф қилган рўйхатга “Оққўюнли мухлислар девони”ни ҳам қўшиб, шоир ижодий лабораторияси ҳақида хулоса чиқариш мақсадга мувофиқ бўлади. Мақоламизнинг кириш қисмида таъкидланганидек, шоир шеърларининг тадрижий тараққиётини ва муайян ғазалнинг “Хазойин ул-маоний”гача бўлган жараёнини бешта босқичда кўриб чиқиш зарурати пайдо бўлади. Юқорида таҳлил қилинган ғазал шоирнинг “Наводир ун-ниҳоя”дан ташқари барча девонларида мавжудлигини ҳисобга олиб, ундаги ўзгаришларни ана шу тўрт девон асосида кўриб чиқиш имконияти мавжуд. Н.Рамазонов ушбу ғазални “Илк девон”, “Бадойиъ ул-бидоя” ва “Хазойин ул-маоний” кетма-кетлигида ўрганар экан, ундаги

Масту беҳудлуг эмиш ҳажр андуҳининг дофиъи,

Бас муқими манзилим майхона бўлди оқибат, -

байти “Илк девон”даги вариантда мавжуд эмаслигини, лекин шоир ғазални “Бадойиъ ул-бидоя” га киритаётганда ушбу байтни қўшганлигини, кейин эса “Ғаройиб ус-сиғар”ни тартиб бериш жараёнида яна ўша байтдан воз кечганлигини таъкидлайди. Дарҳақиқат, уч девон кетма-кетлиги шундай хулоса чиқаришга асос бўлади. Аммо мазкур байтнинг “Оққўюнли мухлислар девони”да ҳам мавжуд эканлигини ҳисобга олсак, Навоий “Бадойиъ ул-бидоя”ни тартиб беришидан олдинроқ ушбу байт ғазал таркибига кирганлиги маълум бўлади. Энди юқорида таҳлил қилганимиз – ғазал мақтаёсида содир бўлган ўзгаришни кетма-кетликда кўрсак, қуйидаги манзарага гувоҳ бўламиз:

“Илк девон”	“Оққўюнли мухлислар девони”	“Бадойиъ ул-бидоя”	“Ғаройиб ус-сиғар”
ўлгилким	Аввалким	ўлгилким	аввалким

Демак, шоир бир ғазалнинг ўзида (“Хазойин ул-маоний”гача бўлган жараёнда) байт-ни қисқартириш билан боғлиқ таҳрирда “Илк девон”га, мақтаёдаги сўзни ўзгартириш билан боғлиқ жараёнда “Оққўюнли мухлислар девони”даги вариантга қайтпапти. Лекин шунга қарамай, Н.Рамазонов билдирган умумий хулоса ўз кучини сақлаб қолади: қайта таҳрирлар “шеърдаги йигитлик даври руҳи, ёшлик эҳтиросини қайта жонлантириш”га хизмат қиляпти.

Шунингдек, шоирнинг “бало” радифли ғазалидаги ўзгаришлар ҳам диққатни тортади. Бу ғазални ҳам дастлаб шоирнинг мухлислар томонидан тузилган илк девонида учратиш мумкин. Кейинроқ ғазал айрим ўзгаришларга учраб, “Оққўюнли мухлислар девони”га ҳам кирган [Юсупова 2018: 72]. Навоий ғазални ўзининг биринчи расмий девони “Бадойиъ ул-бидоя”га, кейинроқ “Хазойин ул-маоний”ни тартиб бериш даврида “Ғаройиб ус-сиғар”га киритган. Навоийшуносликда мазкур ғазалдаги таҳрир билан боғлиқ жараён ҳақида шундай фикрлар келтирилади:

«Бадоеъ-ул бидоя»даги 43-ғазал «Хазойин»да 29-рақам билан келади. Ғазалнинг куйидаги тўртинчи байти ташлаб кетилган:

Хўблардин ҳар кишига бир бало етган куни,

Бизга етмиш отидур жавру жафо бўлгон бало.

Бу ўринда лирик қаҳрамон назарда тутаётган «ишқи хос» «ишқи ом» билан баробарлашиб қолган. Яъни ишққа мансуб бўлган мажозий маънодаги бало халқ бошига кулфат келтирадиган табиатнинг стихияли кучлари сингари кўриниш олади. Янада жўнлаштирсак, лирик қаҳрамон – ошиқ ўзининг юксак сарҳадлардаги туйғуларидан

узоқлашиб, «эл қатори» бўлиб қолган. Бу, ўз-ўзидан, ғазал муаллифининг эътиборидан четда қолиши мумкин эмас эди. Шоир мазкур ғазалнинг мақтаъсини «Бадоеъ-ул бидоя»да келтирмаган. «Хазойин»даги мақтаъда эса ғазалнинг асосий ғоясини ҳамда ўткир фалсафий пафосини кучайтиришга муваффақ бўлган:

Эй Навоий, токи борди ёр, билдим, ҳажр эрмиш

Шиддат ичра ҳар балиятдин сиво бўлгон бало.

Мазкур ғазалнинг иккинчи байти қуйидаги мазмунда:

Истамонким, шиқ мендин ўзгани қилмиш асир,

Ҳеч кишига бўлмасин, ё раб, манга бўлгон бало.

Ўз-ўзидан англашиладики, юқорида айтиб ўтилган байт мазкур ғазални тадрижий ривожлантирмасдан, навоиёна баландроқ пардага кўтарилмасдан, аксинча, шиддатни сусайтиради, ҳатто зид келади, дейиш мумкин [Жўраев 2006: 212-213]. Олимнинг фикрича, шоирнинг “Бадойиъ ул-бидоя”даги ғазални “Хазойин ул-маоний”га киритиш жараёнида амалга оширган тахрирлари бевосита шоирнинг девондан девонга маҳорат жиҳатдан ўсиб бориши билан боғлиқ бўлиб, “ижодий баркамолликка эришиш пайтида... ижодининг дастлабки босқичларида яратилган байтлар уни қониктирмай қолиши табиийдир” [Жўраев 2006: 213]. Умумий ҳолатда олганда, асосли хулоса. Дарҳақиқат, Навоий ёшлик даврида яратилган ғазалларини “Хазойин ул-маоний”га киритган пайтида жиддий тахрирдан ўтказган, улардаги ҳар бир байтнинг ғазалдаги умумий мазмун билан мутаносиб бўлишига эътибор қаратган. Лекин алоҳида олиб қараганда, айниқса, “Бадойиъ ул-бидоя” билан боғлиқ ҳолларда кўп ўринларда Навоий ғазалларининг илк вариантларига (“Илк девон” ва “Оққўюнли мухлислар девони”даги вариантга) қайтишни маъкул кўрганлиги кузатилади. Айни шу ҳолатни юқоридаги ғазалда ҳам учратамиз. Ғазал “Хазойин ул-маоний”га киритилгунча бўлган ўзгаришларни қуйидаги жадвалда кўриш мумкин:

Девон номи	Тушириб қолдирилган байт	Мақтаънинг мавжудлиги
“Илк девон”	Хўблардин ҳар кишига бир бало етган куни Бизга етмиш отидур жавру жафо бўлгон бало.	Мавжуд
“Оққўюнли мухлислар девони”	Хўблардин ҳар кишига бир бало етган куни Бизга етмиш отидур жавру жафо бўлгон бало.	Мавжуд
“Бадойиъ ул-бидоя”	Байт мавжуд	Мавжуд эмас
“Хазойин ул-маоний”	Хўблардин ҳар кишига бир бало етган куни Бизга етмиш отидур жавру жафо бўлгон бало.	Мавжуд

Юқоридагилардан маълум бўладики, ушбу ғазалнинг “Хазойин ул-маоний”даги варианты шоирнинг дастлабки девонлари: “Илк девон” ва “Оққўюнли мухлислар девони”даги вариант билан айнан ўхшаш бўлиб, шоир “Бадойиъ ул-бидоя”даги ғазални тахрир қилиш жараёнида ҳам ундаги тўртинчи байтни ташлаб юборяпти, ҳам мақтаъсиз келтирилган ғазалга мақтаъ битиб, уни ёшлик даври лирикасига мослаштиряпти. Бошқача айтганда, “ижодий баркамолликка эришиш пайтида” (Х.Жўраев таъбири) ёшликдаги шижоатга қайтишни маъкул кўряпти. “Шунга асосланиб, улуғ шоир қайта тахрир орқали нафақат илк фикр, қарашлари, балки ўша даврдаги кайфият, ҳолатини ҳам тиклашга уринган, десак хато бўлмайди” [Рамазонов 2006: 22]. Ушбу фикрларга қўшимча тарзда Навоийнинг “Хазойин ул-маоний”дан ўрин олган ва ўз ғазалларига битган тахмислари (7 та тахмис) га доир фикрларни эса олиш мумкин. Тахмислар учун асос бўлган ғазалларнинг деярли барчаси шоирнинг ёшлик ва йигитлик даврида яратилгани Навоийнинг ёшлик ва йигитлик чоғидаги ижодига алоҳида эътибор билан қараганлиги ва бу даврда ёзган ғазалларига ўз ижоди жараёнида қайта-қайта мурожаат этиб турганлигига далолатдир. Шоир муайян мавзуга доир ғазал ёзар экан, орадан вақт ўтиб, шу мавзуга қайтишга эҳтиёж сезган ва шу тариқа ўз ғазалларини мухаммас ҳолига келтирган [Юсупова 2013: 147].

Нисбийлик қонунияти

Мухлислар томонидан тартиб берилган девонларнинг кўчирилиш санаси маълум бўлса-да (“Илк девон” – 1465/66, “Оққўюнли мухлислар девони” – 1471), улардаги барча шеърлар айнан шу даврлар оралиғида яратилган, деган фикр нисбийлик касб этади. “... шоир 24 ёшигача 391 ғазал ёзган, 30 ёшигача яна 178 та ғазал, 39 ёшигача эса янги 456 та ушбу жанрдаги шеър ижод қилган экан, деб хулоса чиқариш ҳақиқатга мувофиқ бўлиб чиқмайди. Масалан, барча мактаб ўқувчиларига ҳам таниш бўлган “Оразин ёпқоч кўзимдан сочилур ҳар лаҳза ёш...” деб бошланувчи машҳур ғазал дастлаб “Илк девон”да эмас, балки “Оққўюнли мухлислар девони”да учрайди (№ 94). Мавлоно Лутфийнинг юксак баҳосига сазовор бўлган бу ғазал сатрлар замондошлари томонидан 15 ёшли Алишернинг истеъдод даражасини белгиловчи меъёр сифатида таърифланганлиги кўпчиликка маълум, аммо Султонали Машҳадий тузган девондан бу ажойиб санъат намунаси нега тунги қолганлигига аниқ жавоб йўқ” [Имомназаров 2018: 13]. Ушбу фикрни давом эттириб, шуни айтиш мумкинки, Навоийнинг йигитлик даврида яратилгани аниқ бўлган ва Саййид Ҳасан Ардашер мажлисларда такрорлаб юришни хуш кўрадиган байтлар билан боғлиқ ғазаллар ҳам айнан “Илк девон”дан эмас, балки “Оққўюнли мухлислар девони”дан ўрин олган (“Ул паривашким...” ғазали ҳар икки девонда мавжуд). Ушбу байтлар “Оққўюнли мухлислар девони”да қуйидаги шаклда учрайди:

*Фурқатингдин заъфарон узра тўкармен жолалар,
Жолалар эрмаски, бағримдин эрур парголалар* [Навоий 2015: 19-а]

*Лабин кўрсам, таҳайюрдин алимни дишларам ҳар дам,
Ажаб ҳолатки, болни тутмайин, бармоғ ялайдурмен* [Навоий 2015: 45-а].

Шунингдек, “Тарихи Рашидий”да Навоийнинг Мавлоно Соҳибдан сотиб олган ва кейинчалик уни бир бутун ғазалга айлантирган деб маълумот берилган байтни ҳам айнан “Оққўюнли мухлислар девони”да учратамиз:

*Кўнглагимдур субҳнинг пироханиндин чокрак,
Кирпугим шабнам тўқулан сабадин намнокрак* [Навоий 2015: 31-б]

“Илк девон”га яна бир назар

“Илк девон” факсимилеси нашр этилганига ярим асрдан кўпроқ вақт ўтган бўлишига қарамай, ушбу нашрдан анча кейин амалга оширилган айрим тадқиқотларда ҳам янглиш хулосаларга гувоҳ бўламиз:

“Шоирнинг “Бадойиъ ул-бидоя” девонида шундай фард бор:

*Чун илик бермаски ўпсам, ул ситамкор илгини,
Бир киши илгин ўпайким, ўпқай ул ёр илгини.*

Айнан мана шу фард кексалик пайтида ғазалга айлантирилиб, “Бадойиъ ул-васат”га киритилган” [Жўраев 1993:13].

Дарҳақиқат, “Ҳазойин ул-маоний”нинг учинчи девонидан шундай матлаъ билан бошланувчи ғазал ўрин олган. Лекин машҳадлик ихлосмандлар тузган девонга мурожаат қилсак, аслида ушбу ғазалнинг кексалик даври маҳсули эмас, балки шоирнинг 25 ёшигача бўлган даврида яратилганига гувоҳ бўламиз, чунки ғазал “Илк девон”да 376-ўринда келади [131-б]. “Бадойиъ ул-васат” девонидаги каби ҳажман етти байтдан иборат. Демак, Навоий ушбу ғазални ёшлик даврида яратган, кейинроқ уни фард тарзида “Бадойиъ ул-бидоя”га киритган. “Ҳазойин ул-маоний”ни тартиб бериш пайтида эса уни муайян сабабларга кўра, “Бадойиъ ул-васат” девонига жойлаштирган...

Мактаб дарсликларида Навоийнинг “Келмади” радибли ғазалидаги мактаъдан аввалги – пир ва мурид муносабатларига боғлаб талқин қилинадиган байт шоирнинг устози Абдурахмон Жомий вафотидан кейин битилган, деган фикр билдирилган эди [Адабиёт 2006: 120]. Ғазалнинг “Илк девон”дан ўрин олганлиги [Навоий 1968: 129-б–130-а] ушбу фикрнинг ҳам янглиш эканлигини кўрсатади.

Биз ушбу мақоламизда “Илк девон” ва “Оққўюнли мухлислар девони”даги шеърлар мисолида навоийшуносликдаги айрим таҳлилларга тўхталиб ўтдик. Таҳлиллар тадқиқи шоирнинг мазкур девонларидаги ғазалларини инобатга олмай чиқарилган айрим хулосалар ислоҳ қилинишга муҳтож эканлигини кўрсатди.

“Оққўюнли мухлислар девони” эълон қилинганига ҳали кўп вақт бўлгани йўқ. Албатта, юқорида тилга олинган таҳлилларнинг аксарияти “Оққўюнли мухлислар девони” илмий жамоатчиликка маълум қилинмасдан анча илгари амалга оширилган, буни эътироф этмасликнинг иложи йўқ.

Лекин Алишер Навоий ижодий лабораторияси анчайин мураккаб ва сирли ҳодиса эканлигини ҳисобга олган ҳолда, эндиликда шоир таржимаи ҳолига доир муайян нуқтани илм аҳлига тақдим этиш улкан масъулиятни, синчковликни ва албатта эҳтиёткорликни талаб этишини эътиборга олмағимиз лозим. Зеро, шоир девонлари қаторига янги нусхаларнинг қўшилаётгани навоийшунос олимлар олдидаги масъулиятни яна бир қарра оширади.

Адабиётшунослик, хусусан, навоийшунослик муттасил янгиланиб боровчи жараён. Жаҳон кўлэзма фондларидан шоирнинг ҳали яна кўплаб кўлэзмаларининг топилиш эҳтимоли бу борада янада янги хулосаларга асос бўлиши, шубҳасиз.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Абдуғафуров А. «Хазойин ул-маоний»дан четда қолган ғазаллар // Навоийнинг ижод олами (мақолалар тўплами). – Тошкент: Фан, 2001.
2. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik-majmua (Mas'ul muharrir: V.Rahmonov). – T.: G'.G'ulom nomidagi NMIU, 2006.
3. Алишер Навоий. Илк девон. 1466 йил кўчирилган кўлэзманинг факсимил наشري / Нашрга таёрловчи Ҳ.Сулаймон. – Тошкент: Фан, 1968.
4. Алишер Навоий. Айёми висол ўлди яна: Янги топилган ғазаллар / Нашрга тайёрловчи Ф.Сулаймонова. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1995.
5. Алишер Навоий. Хазойинул маоний / Илмий-танқидий текст асосида нашрга тайёрловчи Ҳ.Сулаймонов. 4 жилдлик. 1 – 4-жилдлар. – Тошкент: Фан, 1959 – 1960.
6. Алишер Навоий. Бадоеъ ул-бидоя. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1987. Т.1.
7. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний: Ғаройиб ус-сиғар. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1988. Т.3.
8. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний: Наводир уш-шабоб. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1989. Т.4.
9. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний: Бадоеъ ул-васат МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1990. Т.5.
10. Алишер Навоий. Оққўюнли мухлислар девони. 1471 йилда кўчирилган кўлэзманинг факсимил наشري / Нашрга таёрловчи А.Эркинов // Ali Shir Navai. Divan of the Aq qoyunli Admirers (1471). – Токуо, 2015.
11. Жўраев Ҳ. Алишер Навоийнинг кексалик даври лирикаси. Филол. фан. номз. дисс. ... автореф. – Тошкент, 1993.
12. Жўраев Ҳ. Алишер Навоий лирикасида воқелик ва унинг поэтик талқинлари (ўзига хослик ва анъанавийлик асосида). Филол. фан. докт. дисс. ... – Тошкент, 2006.
13. Имомназаров М. Уч девон муқоясаси / Алишер Навоий ва XXI аср (Республика илмий-назарий анжумани материаллари). – Тошкент: Turon-Iqbol, 2018.
14. Исҳоқов Ё. Алишер Навоийнинг илк лирикаси: Филол. фан. номз... дис. – Тошкент, 1963.
15. Рамазонов Н. Алишер Навоийда “таҳрирни таҳрир” // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: Фан, 2006. – № 1.
16. Раҳимов Ж. Тарбияда автор шахсининг роли. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996.
17. Раҳмонов В. Шоҳ, адиб ва шоир – Заҳириддин Муҳаммад Бобур / Бобурнома. – Тошкент: O'qituvchi НМИУ, 2012.
18. Seyhan T. Akkoyunlular Döneminde Ali Şir Nevâyî Şiirlerinden Seçmelerin Lehçelerara Aktarımıyla Ortaya Konulan Oğuzca Divan / Алишер Навоий ва XXI аср (Республика илмий-назарий анжумани материаллари). – Тошкент: Turon-Iqbol, 2018.
19. Турдиалиев А., Эркинов А. “Бадоеъ ул-бидоя”нинг Навоий даврида кўчирилган ва янги аниқланган санали олтинчи кўлэзмаси (Султонали Машхадий, Ҳирот, 889/1484-1485

йил) / Алишер Навоий ва XXI аср (Республика илмий-назарий анжумани материаллари). – Тошкент: Turon-Iqbol, 2018.

20. Эркинов А. Навоийнинг мухлислари томонидан тузилган яна бир девони // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: Фан, 2012. – № 1.

21. Эркинов А. Бобурнинг шахсий кутубхонаси қандай бўлган // ЎзАС. – Тошкент, 2013, 15 фев. – № 7.

22. Юсупова Д. Алишер Навоий тахмислари // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2013. – № 2. – Б.143–147.

23. Юсупова Д. “Илк девон”дан “Оққўюнли мухлислар девони”га ўтган ғазаллар трансформацияси / Алишер Навоий ва XXI аср (Республика илмий-назарий анжумани материаллари). – Тошкент: Turon-Iqbol, 2018.

**ALISHER NAVOIY XALQARO
JURNALINING AXBOROT XATI**

Alisher Navoiy xalqaro jurnali Amerika qo'shma shtatlarining Crossref.org tizimiga kiritiladi hamda har bir maqolaga doi raqami beriladi. Jurnalda quyidagi ruknlar bo'yicha maqolalar chop etiladi:

- **NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI**
- **NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI**
- **TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O'ZBEK ADABIYOTI**
- **BAHOSIZ BITIKLAR** (Navoiy asarlarining qo'lyozmalari, Navoiy merosi va matnshunoslik masalalari uchun).
- **ASLIYAT UMMONI** (asosan, ingliz, fransuz, nemis, rus, xitoy, yapon, koreys, hind tillariga).
- **NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI** (Navoiy nasri va nazmiga doir tadqiqotlar uchun).
- **ILM, OLAM VA OLIM** (Navoiy ilmiy merosi va turli ilmlarga doir qarashlari uchun).
- **HAQIQAT SARI SAFAR** (Navoiyning falsafiy qarashlari).
- **MA'RIFAT YOG'DUSI** (Navoiy va islom ma'rifati, Navoiyning diniy-ma'rifiy qarashlari, Navoiy va tasavvuf).
- **NAVOIY POETIKASI** (Fasohat, balog'at, badiiyat, aruz va qofiya bilan bog'liq masalalar).
- **TURKIY MUMTOZ ADABIYOT TADQIQI VA UNING BOSHQA ADABIYOTLAR BILAN QIYOSI**
- **NAVOIY VA ADABIY TA'SIR MASALALARI**
- **NAVOIY VA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI**

MAQOLALARGA QO'YILADIGAN TALABLAR:

- maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar **o'zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz** tillarida qabul qilinadi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:
 1. Maqola sarlavhasi.
 2. Muallifning F.I.SH., lavozimi, ilmiy unvoni, ish (o'qish) joylari, viloyat, respublika va elektron pochta adresi to'liq keltiriladi.
 3. Annotatsiya (maqolaning qisqacha mazmun va maqsadi, 100-150 ta so'zdan iborat bo'lishi lozim) **o'zbek, rus, ingliz** tillarida beriladi.
 4. Tayanch so'z va iboralar **o'zbek, rus, ingliz** tillarida (7-10 so'zdan iborat bo'lishi kerak).
 5. Kirish (Introduction)
 6. Asosiy qism (Main part)
 7. Natijalar va muhokama (Results and Discussions)
 8. Xulosalar (Conclusions)
 9. Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi (15-20 ta adabiyot).
- maqola Times News Roman shriftida, 14 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snoscikalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo'minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 3 sm, o'ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolada keltirilgan ma'lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko'chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas'uldir.
- Maqolalar ekspertiza qilinadi. Ekspertlar tomonidan **tavsiya etilgan maqolalargina jurnalda chop etiladi;**
- tavsiya etilmagan maqolalar chop etilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.
- Maqola so'ngida mualliflar(lar) telefon raqamini kirirtishlari shart.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Toshkent shahri Amir Temur ko'chasi Matbuot;
Samarqand shahri Universitet xiyoboni 15, SamDU filologiya fakulteti
Tel.: +99891 527 68 22 Telegram raqami: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОЙ”

Международный журнал “Алишер Навои” будет включен в систему Crossref.org Соединенных Штатов Америки и каждой статье будет присвоен DOI. Статьи для публикации в журнале принимаются по следующей тематике:

- **НАВОЙ И ВСЕМИРНАЯ ЛИТЕРАТУРА**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ**
- **ТЮРКСКАЯ И УЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА ЭПОХИ ТЕМУРИДОВ**
- **БЕСЦЕННЫЕ РУКОПИСИ** (рукописи произведения Навои, проблемы наследия Навои и текстологии)
- **ОКЕАН МЫСЛЕЙ** (переводы произведений Навои на английский, французский, немецкий, русский, китайский, японский, корейский, индийский языки)
- **ИЗЫСКАННОСТЬ ПРОЗЫ И ПОЭЗИИ НАВОЙ** (для исследований в области прозы и поэзии Навои)
- **НАУКА, МИР И УЧЕНЫЙ** (научное наследие Навои и его научные взгляды)
- **ПУТЬ К ИСТИНЕ** (философские взгляды Навои)
- **ДУХОВНОЕ ОЗАРЕНИЕ** (Навои и ислам, нравственно-духовные воззрения Навои, Навои и суфизм)
- **ПОЭТИКА НАВОЙ** (вопросы поэтики, системы аруз, ритмики и рифмы)
- **ИССЛЕДОВАНИЕ ТЮРКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕГО СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- Статьи принимаются на **узбекском, турецком, русском, английском и французском языках**;
- Структура статьи:
 1. Название статьи.
 2. И.Ф.О. автора, должность, научная степень, место работы (учёбы), область, республика, электронная почта.
 3. Аннотация (краткое содержание и цель статьи, статьи в объеме 100-150 слов) на **узбекском, русском и английском языках**.
 4. Ключевые слова и выражения на **узбекском, русском и английском языках** (7-10 слов).
 5. Вступление (Introduction)
 6. Основная часть (Main part)
 7. Результаты и обсуждение (Results and Discussions)
 8. Заключение (Conclusions)
 9. Литература (References) в алфавитном порядке (15-20 наименований).
- Шрифт текста – Times New Roman; размер — 14 пунктов; межстрочный интервал — 1,5;
- Сноски приводятся в квадратных скобках с указанием *фамилии автора – года издания – страницы* [Мўминов 2020: 25];
- Параметры страницы: слева 3 см, справа 1,5 см, сверху и снизу по 2 см;
- Ответственность за научную обоснованность, достоверность приведенных в статье данных и оригинальность несут авторы статьи.
- Статьи проходят обязательную экспертизу. В журнале публикуются **статьи, рекомендованные экспертами к публикации**;
- Нерекондованные публикации статьи не публикуются и не возвращаются авторам.
- В одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.
- В конце статьи необходимо указать контактный номер автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Ташкент, проспект Амира Темура, улица Матбуотчилар;
Самарканд, Университетский бульвар, 15, факультет филологии СамГУ
Тел.: +99891 527 68 22 Телеграм номер: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoivy2020@mail.ru

**ALISHER NAVOI INTERNATIONAL
JOURNAL INFORMATION LETTER**

Alisher Navoi International Journal is entered into the United States Crossref.org system and each article is assigned a circle number. The magazine publishes articles on the following sections:

- **NAVOI AND WORLD LITERATURE**
- **NAVOI AND LINGUISTIC ISSUES.**
- **TURKISH AND UZBEK LITERATURE OF THE TEMURIDS PERIOD**
- **INVALUABLE ESSAYS** (for manuscripts of Navoi's works, Navoi's heritage and textual issues).
- **ORIGINAL WORK** (mainly in English, French, German, Russian, Chinese, Japanese, Korean, Hindi).
- **BEAUTY OF NAVOI PROSE AND POETRY** (for research on Navoi prose and poetry).
- **SCIENCE, THE WORLD AND SCIENTIST** (for Navoi's scientific heritage and views on various sciences).
- **JOURNEY TO THE TRUTH** (Navoi's philosophical views).
- **THE LIGHT OF ENLIGHTENMENT** (Navoi and Islamic enlightenment, Navoi's religious-enlightenment views, Navoi and mysticism).
- **NAVOI POETICS** (Issues related to eloquence, maturity, art, rhyme and rhyme).
- **RESEARCH OF TURKISH CLASSICAL LITERATURE AND ITS COMPARISON WITH OTHER LITERATURE**
- **NAVOI AND LITERARY INFLUENCE ISSUES.**
- **NAVOI AND EDUCATIONAL ISSUES.**

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- the article is presented in 10-15 pages;
- Articles are accepted in **Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;**
- Structure of the article:
 1. Article title.
 2. Full name of the author, position, academic title, place of work (study), region, republic and e-mail address.
 3. Annotation (brief content and purpose of the article, should be 100-150 words) is given in **Uzbek, Russian, English.**
 4. Key words and phrases in **Uzbek, Russian, English** (should be 7-10 words).
 5. Introduction
 6. Main part
 7. Results and Discussions
 8. Conclusions
 9. References - listed in alphabetical order (15-20 references).
 - The article is prepared in Times News Roman font, 14 sizes, 1 space;
 - references are given in parentheses in the form of the author's name - date of publication - page [Muminov 2020: 25];
 - sides of the article left: 3 cm, right: 1.5 cm, top and bottom: 2 cm;
 - The author (s) are responsible for the scientific validity, reliability and copying of the information and evidence presented in the article.
 - Articles will be examined. Only articles recommended by experts will be published in the journal;
 - Un recommended articles will not be published and will not be returned to the authors.
 - Only 1 article by the author is published in 1 issue of the magazine.
 - The author (s) must enter a phone number at the end of the article.

ADDRESS:

Tashkent city, Amir Temur street Press; Samarkand University Boulevard 15,
SamSU Faculty of Philology Phone: +99891 527 68 22
Telegram number: +99891 527 68 22 E-mail: alishernavoivy2020@mail.ru

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ALISHER NAVOIY. ADIBLAR XIYOBONI

АЛИШЕР НАВОИ. АЛЛЕЯ ЛИТЕРАТОРОВ

ALISHER NAVOI. ALLEY OF LITTERATEURS